

رتبه‌بندی مزایا و چالش‌های اجرای دستورالعمل امهال مطالبات بانکی به روش دلفی

مرتضی حاجیان^۱ | حسن باقری‌نسب^۲

۴

سال دوم

پاییز و زمستان ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۹/۱۵

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۱۲/۰۱

صص: ۴۶-۱۵

شابا چاپ: ۳۱۱۵-۹۵۷۵

DOR:

چکیده

این پژوهش، با هدف شناسایی مزایا و چالش‌های اجرای دستورالعمل امهال مطالبات بانکی و رتبه‌بندی آن با استفاده از روش دلفی انجام شده است. جمع‌آوری داده‌ها به دو روش کتابخانه‌ای جهت شناسایی شاخص‌های پژوهش و روش میدانی کسب نظر از خبرگان دلفی صورت گرفته است. جامعه آماری پژوهش، کلیه مدیران، تصمیم‌گیرندگان و کارشناسان ارشد بخش اعطای تسهیلات بانکی است. نمونه آماری در پژوهش حاضر، شامل خبرگان دلفی از جمله اساتید دانشگاهی آشنا با مسائل بانکداری و مدیران ارشد و کارشناسان ارشد بخش اعطای تسهیلات بانک‌های شهر اصفهان می‌باشد که حداقل ۲۰ سال تجربه کار بانکی داشته‌اند. نمونه‌گیری با استفاده از روش هدفمند گلوله برفی به انتخاب ۲۵ نفر از خبرگان انجامید. برای سنجش میزان توافق داده‌ها در بین خبرگان از ضریب توافق کندال استفاده شد. ضریب توافق کندال در راند اول برای عوامل مؤثر ۰.۶۶۹ محاسبه شد. جهت ارتقاء توافق، نتایج پژوهش در دور دوم بعد از ویرایش و اصلاحات به خبرگان ارائه شد و ضریب توافق به حد مطلوب‌تری رسید، به‌طوری‌که ضریب توافق کندال به عدد ۰.۶۸۳ تغییر پیدا کرد و تغییر مثبت جزئی را نشان می‌دهد. بر اساس یافته‌های پژوهش، ۲۶ شاخص شامل ۴ مزیت و ۲۲ چالش اجرای دستورالعمل امهال مطالبات بانکی مورد توافق خبرگان واقع شد. شاخص‌های کاهش فشار مالی بر بدهکاران و اشکال شرعی شبهه ربا رتبه اول و دو شاخص عدم شمول تسهیلات بخش بازرگانی و امهال کوتاه‌مدت، در رتبه دوم و سه شاخص حفظ اعتبار مشتری، عدم رعایت قوانین و مقررات در اجرای صحیح امهال و تعیین سقف تسهیلات، در رتبه سوم اهمیت قرار گرفتند. شاخص‌های اعمال نفوذ؛ امهال خسارت تأخیر تأدیه؛ تعیین سرفصل‌های امهالی برای قراردادهای جدید؛ شاخص کسر سود اقساط سررسیدنشده و دو شاخص عدم توجه به ظرفیت‌های حقوقی عقود جایگزین و کاهش توان وام‌دهی بانک‌ها در رده‌های انتهایی رتبه‌بندی جای گرفتند.

کلیدواژه‌ها: امهال، استمهال، تسهیلات بانکی، مطالبات بانکی، تأخیر تأدیه، مؤسسات مالی.

^۱ کارشناسی ارشد رشته مدیریت صنعتی، دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی، سپاهان شهر اصفهان، ایران (نویسنده

مسئول).

^۲ کارشناسی ارشد رشته مهندسی صنایع، دانشگاه علم و صنعت، تهران، ایران.

مقدمه

بانک‌ها به‌عنوان یکی از ابزارهای بسیار کارآمد در اقتصاد ملی، وظیفه مهمی در پیاده‌سازی سیاست‌های پولی و مالی کشورها برعهده دارند. تنوع و گسترش خدمات بانکی در سال‌های اخیر، مانند تسهیل، تسریع و ایمن‌سازی تراکنش‌ها و همچنین تأمین مالی (اعطای تسهیلات)، اهمیت این مؤسسات را به‌شدت افزایش داده است. در نتیجه، بانک‌ها به‌دلیل حجم بالای مبادلات مالی و گسترده‌ی عملیات، همواره با تهدیدها و خطرات متعددی مواجه هستند (باقری و صحرانورد، ۱۴۰۰). یکی از مشکلاتی که نظام اقتصادی کشور در حال حاضر با آن روبه‌رو است، افزایش مطالبات سررسید گذشته و معوق در نظام بانکداری کشور نسبت به کل تسهیلات اعطایی در شبکه بانکی است که بیانگر کاهش کیفیت دارایی‌های این شبکه و به‌دنبال آن، بی‌ثباتی‌های مالی احتمالی در آینده است (عمادالدین، ۱۴۰۱). با توجه به توان فعلی نقدینگی کشور می‌توان گفت معوقات بانکی باعث بلوکه‌شدن نقدینگی کشور گردیده‌اند که این امر به‌معنای کاهش توان سیستم بانکی در انجام وظیفه ذاتی خود یعنی ارائه تسهیلات جدید به بخش تولید و اعطای تسهیلات خرد به اقشار نیازمند است. لذا با عنایت به این که بسیاری از بحران‌های فراگیر اقتصادی در جهان از مؤسسات مالی و بانک‌ها آغاز شده است، لزوم جلوگیری از پیشرفت وضعیت فعلی، خروج از آن و ریشه‌یابی دلایل شکل‌گیری، برای پیشگیری از وقوع مجدد بسیار ضروری است (رسولی و مجیدی، ۱۳۹۴).

در ایران، مطابق پژوهش‌های انجام گرفته و براساس آمارهای منتشرشده از سوی بانک مرکزی، نسبت مطالبات غیرجاری به کل تسهیلات همواره بین ۹ تا ۱۸ درصد در نوسان بوده است (سزاوار و همکاران، ۱۴۰۰؛ مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹). عدم توانایی دریافت‌کنندگان تسهیلات در پرداخت به‌موقع بدهی خود در موعد مقرر، باعث افزایش مطالبات و از معضلات و ریسک‌های مهم بانک‌ها است؛ به این معنا که اغلب وام‌گیرندگان در تاریخ سررسید قادر به تسویه حساب نیستند و تقاضای تمدید مهلت یا امهال تسهیلات عقب‌افتاده خود را به بانک ارائه می‌دهند (باقری و صحرانورد، ۱۴۰۰). درمقابل، بانک‌ها معمولاً برای تمدید دوره بازپرداخت

(مهلت دادن) به مشتری، درخواست دریافت سود می‌کنند (البته این رویه در بانکداری مرسوم با بانکداری اسلامی از نظر تئوری و اجرا تفاوت‌هایی دارد).

این موضوع به دلیل پیچیدگی‌ها و ابعاد حقوقی گسترده‌ای که دارد، نظام قانونی کشور را با مسائل و چالش‌های بزرگی روبه‌رو کرده است که احتمال دارد منجر به اختلاف نظر و تشتت آرا در مراجع قضایی شود. برای مثال در تسهیلات عقود مبادله‌ای، از قبیل مرابحه، فروش اقساطی اجاره به شرط تملیک، جعاله، سلف و استصناع، ذمه گیرنده تسهیلات در قبال بانک بدهکار است و وقتی بدهکار در سررسید قادر به تسویه بدهی خود نیست، مهلت دادن به بدهکار در قبال اخذ سود، شبهه ربا را تقویت می‌کند که از نظر قانونی جرم است. بنابراین اولین و بزرگ‌ترین معضل در مورد امهال تسهیلات عقود مبادله‌ای، شبهه ربا است که برای دوری از آن باید راهکار حقوقی و شرعی مناسب جهت اعطای مهلت پیش‌بینی شود؛ اما در تسهیلات مشارکتی از جمله مشارکت مدنی، مضاربه، مزارعه و مساقات، شبهه ربا مطرح نیست، لکن با مشکلات قانونی و شرعی دیگری روبه‌رو هستیم (باقری و صحرانورد، ۱۴۰۰). بنابر آنچه بیان شد و با توجه به این که اجرای دستورالعمل امهال بانکی، در واقع تغییر از یک توافق قراردادی به قراردادی جدید است که می‌تواند آثار حقوقی مانند تغییر نرخ سود، جریمه دیرکرد و... برای طرفین داشته باشد، این ابهام شرعی و قانونی به وجود می‌آید که آیا دریافت سود در ازای تمدید مهلت بازپرداخت تسهیلات، مجاز است؟ و با توجه به اجرایی شدن دستورالعمل امهال بانکی در کشور، مزایا و چالش‌های اجرای این قانون چیست و درجه اهمیت آن‌ها چگونه است؟ پژوهش حاضر به دنبال یافتن پاسخ سؤالات مطرح شده فوق است و دستاوردهای آن می‌تواند دغدغه‌های کلیه ذینفعان اجرای این قانون را برطرف نموده و توسط مدیران بانکی و شعب تابعه، مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

مبانی نظری پژوهش

رشد مطالبات غیرجاری

نسبت مطالبات غیرجاری به کل تسهیلات از شاخص‌های مهم ارزیابی نظام بانکی است. این نسبت براساس استانداردها و عرف بین‌المللی باید بین ۲ تا ۵ درصد باشد و بیشتر از ۵ درصد نشان‌دهنده ریسک پرخطر است (پورسید و خدادادی، ۱۴۰۲)؛ اما در ایران، مطابق پژوهش‌های

انجام گرفته و بر اساس آمارهای منتشرشده از سوی بانک مرکزی، این نسبت همواره بین ۹ تا ۱۸ درصد در نوسان بوده (سزاوار و همکاران، ۱۴۰۰؛ مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹) و طبق آمار موجود، مطالباتی که در سرفصل غیرجاری قرار دارند حدود ۱۴ الی ۱۵ درصد کل مطالبات بانک‌ها را تشکیل می‌دهد. البته این نسبت بدون احتساب مطالبات معوقی است که به‌وسیله امهال یا تمدید تسهیلات از سرفصل غیرجاری خارج شده‌اند و در صورت احتساب این بخش، این نسبت افزایش خواهد یافت. با این‌وجود و با استناد به آمار فعلی نیز، نسبت میزان مطالبات غیرجاری به کل مطالبات سه تا چهار برابر استانداردهای جهانی است (رسولی و مجیدی، ۱۳۹۴).

مطالبات معوق یا غیرجاری در عرف بانکداری به آن دسته از مطالباتی گفته می‌شود که از عدم پرداخت اصل و سود و یا اقساط آن در سررسید بیش از دو ماه گذشته و شامل مطالبات سررسید گذشته معوق و مشکوک‌الوصول می‌باشد (شیرعالی و همکاران، ۱۳۹۹). در راستای کاهش حجم مطالبات در شبکه بانکی، راهکارهای متعددی پیش‌بینی شده است از جمله راهکارهایی که برای امهال دیون و تسهیلات و اعتبارات غیرجاری بانکی استفاده می‌شود، ابلاغ بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌های دولتی به بانک‌ها و مؤسسات اعتباری است (شیرعالی و همکاران، ۱۳۹۹). انعقاد قرارداد جدید با مشتریان بدهکار، که از آن با عنوان قرارداد ثانویه یاد می‌شود، از مهم‌ترین و مؤثرترین راهکارها است.

هدف بانک مرکزی از تصویب بخشنامه امهال ایجاد وحدت رویه واحد، درخصوص نحوه امهال مطالبات غیرجاری شبکه بانکی کشور، افزایش یکنواختی و قابلیت مقایسه صورت‌های مالی بانک‌ها، انعکاس تصویری صحیح و واقعی از وضعیت عملکرد مالی بانک‌ها و ارتقای شفافیت مالی، جلوگیری از شناسایی سود موهوم و ارتقای کیفیت دارایی‌های مؤسسات اعتباری بوده است و این مهم نیازمند توجه به این موضوع است که تسهیلات بانکی به دو دسته کلی تسهیلات مبادله‌ای و تسهیلات مشارکتی تقسیم می‌شوند و پرداخت هریک از این تسهیلات نوعاً منتهی به تعهد تسهیلات‌گیرنده به بازپرداخت اصل و سود تسهیلات به بانک می‌شود و بر اساس قرارداد بایستی به‌صورت اقساطی یا به‌صورت یکجا به بانک یا مؤسسه اعتباری بازگرداند (عمادالدین، ۱۴۰۱). با استفاده از بررسی مطالعات و تحقیقات قبلی صورت گرفته، دلایل اصلی

شکل‌گیری مطالبات معوق و علل افزایش مطالبات معوق در یک تقسیم‌بندی مرسوم به علل درون‌سازمانی و برون‌سازمانی تقسیم می‌شود (باقری و صحرانورد، ۱۴۰۰). دسته اول حاصل سیاست‌های کلان اقتصادی بوده و قسمتی از آن نیز ناشی از ماهیت و ریسک طبیعی در اعطای تسهیلات و سرمایه‌گذاری است. از جمله علل درون‌سازمانی، تغییر و تحولات سیاسی و اقتصادی، افزایش غیرقابل پیش‌بینی نرخ ارز، اعمال تحریم‌های شدید بین‌المللی، افزایش غیرمنتظره هزینه‌های کسب و کار برای تسهیلات‌گیرندگان (ناشی از هدفمندشدن یارانه‌ها) (رسولی و مجیدی، ۱۳۹۴)، نبود سیستم مناسب ارزیابی و اعتبارسنجی، نبود سیستم الکترونیکی حسابرسی و بازرسی، اختیارات بیش از حد رئیس و معاون شعبه، در برخی از موارد ضعف کیفی فرآیند و مراحل بررسی پرونده در شعب بانک‌ها و مؤسسات اعتباری، عدم نظارت بر نحوه مصرف تسهیلات توسط بانک‌های عامل و... در این خصوص قابل ذکر است (شیرعالی و همکاران، ۱۳۹۹).

عواملی مثل فوت تسهیلات‌گیرنده، به وجود آمدن مشکلات حقوقی برای مشتری، اختلاف شرکا (رسولی و مجیدی، ۱۳۹۴) و تصمیم‌گیری‌ها و قوانین و رویه اجرایی دولت، مجلس، قوه قضاییه و تمامی سازمان‌ها و نهادهایی که به هر دلیلی با نظام بانکی سروکار دارند، فاصله نرخ سود بانکی از بهره بازار، نرخ ارز و نوسانات آن، ساختار اقتصاد دولتی و نگاه دستوری به بخش اعتباری، عدم ثبات سیاست‌های مالی و پولی و تغییرات مکرر قوانین و مقررات را نیز می‌توان جزو علل برون‌سازمانی دسته‌بندی نمود (شیرعالی و همکاران، ۱۳۹۹).

امهال

امهال در لغت به معنای مهلت‌دادن آورده شده است و مهلت نیز به معنای زمان، اجل، مدت و نیز فرصت می‌باشد (پورسید و خدادادی، ۱۴۰۲؛ عمادالدین، ۱۴۰۱؛ شیرعالی و همکاران، ۱۳۹۹). امهال در لغت فارسی به معنای زمان‌دادن، تمدید مدت کردن، مهلت و فرصت‌دادن است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۳۳۸۳). امهال مدیون، مهلت‌دادن به بدهکار در اجرای تعهداتش است. مهلت را بستانکار او و یا دادگاه می‌دهد. در ضمان تضامنی امهال مدیون اصلی، مستلزم امهال به ضامن است (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۲: ۶۴۹). در طرف مقابل، به عمل کسی که درخواست مهلت می‌کند

استمهال گفته شده است. استمهال در لغت فارسی به معنای مهلت‌خواستن، زمان‌خواستن، درنگ‌خواستن، طلب مهلت کردن، زمان‌طلبیدن و استنظار آمده است (باقری و صحرانورد، ۱۴۰۰؛ دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۱۸۲). در اصطلاح‌شناسی حقوق نیز مهلت‌خواستن و درنگ‌خواستن معانی این واژه معرفی شده‌اند (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۲: ۳۵۳؛ پورسید و خدادادی، ۱۴۰۲)، به معنای تقاضای بدهکار برای مهلت‌دادن به وی برای پرداخت بدهی خود است. استمهال در ادبیات حقوق بانکی به معنای طلب مهلت کردن از سوی بدهکار بوده و امهال اعطای مهلت از سوی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری (شیرعالی و همکاران، ۱۳۹۹).

امهال در آیه ۸۶ سوره مبارکه طارق به صورت مستقیم و با معنای مهلت‌دادن به کار رفته است. مفسران در باب امهال به عنوان یکی از سنت‌های الهی، به این آیه شریفه استناد می‌کنند. علاوه بر این، مفسران واژه انظار را در آیه ۲۸۰ سوره مبارکه بقره، امهال ترجمه نموده و موضوع این آیه را، امهال بدهی بدهکار دانسته‌اند؛ زیرا به یکی از حقوق بدهکار مبنی بر این که اگر وی از پرداخت بدهی خود عاجز باشد، نه تنها نباید به رسم جاهلیت از او مبلغ زیادتری گرفت، بلکه باید در پرداخت اصل بدهی به او مهلت داد تا آن را در زمان توانایی پردازد، اشاره شده است (پورسید و خدادادی، ۱۴۰۲). آیه شریفه بر وجوب امهال به بدهکار دلالت دارد و منظور از مهلت‌دادن، فرصت برای پرداخت دین است، نه مهلت برای کسب درآمد و پرداخت بدهی از سود آن (حیدری، ۱۳۹۵). در تحریرالوسیله امام خمینی آمده است بر معسر ادای دین واجب نیست، الزام وی از سوی طلبکار حرام است (خمینی، ۱۳۹۲: ۶۹۳). به طور مشابه، بنابر نظر آیت‌الله مکارم شیرازی، اعطای مهلت (امهال) به بدهکار از سوی طلبکار، مطابق آیه شریفه مزبور، از حقوق بدهکاران است و در صورتی که بدهکار از ادای دین خود عاجز باشد، امهال تکلیفی است که بر عهده طلبکار است، نه این که مطابق رسم جاهلیت سود مضاعفی را از بدهکار دریافت کند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۷: ۴۳۹). آیت‌الله جوادی آملی ناظر به تعبیر آیه شریفه می‌فرماید پیامد آگاهی از تنگدستی مدیون تکلیف به امهال و تصدق است (جوادی آملی و الهی‌زاده، ۱۳۸۹: ۷۶۳). علامه طباطبائی نیز در خصوص این آیه شریفه بیان می‌دارند: اگر در میان بدهکاران فقیری یافت شود طلبکار باید او را تا میسر (تمکن و داراشدن) مهلت دهد. عسرت به معنای فقر و تنگدستی تعبیرش این است که آن قدر باید مهلت دهد تا بدهکار به پرداخت بدهی خود

متمکن شود و این آیه هرچند مطلق است و مقید به مورد ربا نیست و لیکن قهراً منطبق با مورد ربا است؛ چون رسم این بود که وقتی مدت قرض یا هر بدهی دیگر به پایان می‌رسید، رباخوار گریبان بدهکار را می‌گرفت (طباطبائی، ۱۳۷۴: ۶۵۰). علاوه بر این، در روایات متعددی بر وجوب امهال به بدهکار اشاره شده است (توکل و همکاران، ۱۳۹۵). بسیاری از فقها نیز، بر لزوم اعطای مهلت به مدیون اشاره نموده و معیار عسر و حرج را شخصی دانسته‌اند (پورسید و خدادادی، ۱۴۰۲).

امهال دین، موضوع ماده ۲۷۷ قانون مدنی ایران، موعدی است که قاضی به منظور رعایت حال مدیون با حسن نیت و با هدف تخفیف و کاستن از فشار مالی با رعایت اوضاع و احوال، به طور مطلق و بدون لحاظ محدودیت دیگری، اعطا می‌کند بر این اساس باید گفت مراد از امهال در قوانین موضوعه نظام حقوقی ایران همان معنای لغوی و فقهی این واژه است و مهلت و فرصتی است که به بدهکار داده می‌شود تا توان پرداخت بدهی خود را پیدا کند. هدف از امهال رعایت حال بدهکار و تخفیف به اوست و فرصتی که همراه با زیاده باشد اساساً امهال تلقی نمی‌شود (پورسید و خدادادی، ۱۴۰۲).

در نظام بانکی، مطابق بند ۴ ماده ۱ «دستورالعمل اجرایی نحوه امهال مطالبات مؤسسات اعتباری» مصوب ۱۳۹۸/۵/۱۵ شورای پول و اعتبار، توافق مؤسسه اعتباری با مشتری به منظور اعطای مهلت بیشتر برای بازپرداخت با ترتیباتی متفاوت از قرارداد اولیه، تقسیط مجدد، تمدید، تجدید، تبدیل قرارداد و نظایر آن به تشخیص بانک مرکزی امهال نام گرفته است و به موجب ماده ۲ دستورالعمل، مؤسسه اعتباری فقط آن دسته از مطالباتی را که تمام یا بخشی از آن غیرجاری شده باشد، می‌تواند امهال کند (عمادالدین، ۱۴۰۱). قرارداد امهال دین پس از موافقت بانک با درخواست مدیون در مقطع زمانی پس از سررسید قرارداد درخصوص اعمال مساعدت و توقف اقدامات حقوقی به منظور تسویه دین، امکان در نظر گرفتن مدت زمانی از پیش تعیین شده در راستای وصول مسالمت آمیز مطالبات بانک با استفاده از ابزارهای اعتباری بانک منعقد می‌گردد (شیرعالی و همکاران، ۱۳۹۹). مهلتی که بدهکار بتواند براساس توافق با بانک با فراغ بیشتری بدهی خود را تأمین و به بانک یا مؤسسه اعتباری پرداخت کند. امهال تسهیلات بانکی دارای دو معنای عام و خاص است. در معنای عام یعنی وضعیتی که پرونده به هر دلیل از طبقه

معوقات خارج و به سرفصل جاری منتقل گردد و در معنای خاص تغییر وضعیت پرونده و انتقال به سرفصل جاری صرفاً از طریق بقای عقد منشاء تسهیلات را شامل می‌شود. حق امهال شرایط خاصی در قرارداد است که توسط قرض‌دهنده برای مشتری دارای مشکلات مالی در نظر گرفته می‌شود و به موجب آن مشتری می‌تواند با وجود مشکلات مالی، به‌طور کامل بدهی خود را پرداخت کند (باقری و صحرانورد، ۱۴۰۰).

مزایای دستورالعمل امهال مطالبات بانکی

امهال (مهلت‌دادن) مطالبات غیرجاری، یک راهکار مدیریتی است که در صورت اجرای صحیح می‌تواند منافع متعددی داشته باشد. از مهم‌ترین ویژگی‌های دستورالعمل مذکور، می‌توان به مواردی نظیر تعریف امهال و انواع روش‌های امهال مطالبات، تدوین سازوکارهای امهال مطالبات به تفکیک عقود مشارکتی و غیرمشارکتی، تعیین حداکثر زمان امهال مطالبات، تعیین مبنای امهال مطالبات، درج احکام مرتبط با شرایط مشتری در امهال مطالبات، درج احکام مرتبط با هر یک از انواع روش‌های امهال مطالبات، تشریح سازوکارهای طبقه‌بندی و ذخیره‌گیری مطالبات امهالی، تبیین فرآیند شناسایی درآمد مطالبات امهالی و همچنین ممنوع‌بودن اخذ سود یا وجه التزام از محل وجه التزام تأخیر تأدیه دین اشاره نمود (شیرعالی و همکاران، ۱۳۹۹). مزایای این دستورالعمل شامل موارد ذیل است:

- **کاهش فشار مالی بر بدهکاران:** مهم‌ترین مزیت دستورالعمل این است که فشار مالی ناشی از بدهی‌های سررسیدشده را بر دوش مشتریان (اغلب تولیدکنندگان و بنگاه‌های اقتصادی) کاهش می‌دهد. این امر به آن‌ها فرصت می‌دهد تا وضعیت مالی خود را بهبود بخشیده و کسب‌وکار خود را از ورشکستگی نجات دهند.
- **حفظ اعتبار مشتری:** امهال صحیح می‌تواند از طرح دعاوی حقوقی و ثبت سوابق منفی برای مشتری نزد بانک‌ها و سامانه‌های اعتبارسنجی جلوگیری کند، به‌ویژه در شرایطی که عدم بازپرداخت ناشی از رکود اقتصادی یا مشکلات موقت باشد.
- **افزایش توان وصول مطالبات بانک:** به‌جای سوخت‌شدن کامل مطالبات، بانک‌ها فرصت پیدا می‌کنند که حداقل بخشی از اصل و سود تسهیلات را از طریق برنامه‌ریزی

مجدد و بلندمدت‌تر وصول کنند. این اقدام، منابع بانک را به‌جای تبدیل شدن به «مطالبات سوخت‌شده»، دوباره به چرخه اقتصادی بازمی‌گرداند.

- **حذف جریمه تأخیر تأدیه:** در روش امهال، معمولاً به وجه التزام تأخیر تأدیه دین، سود و وجه التزام جدید تعلق نمی‌گیرد.

چالش‌های دستورالعمل امهال مطالبات

امهال مطالبات یکی از مهم‌ترین راهکارهای وصول مطالبات غیرجاری بانکی می‌باشد که در قوانین مختلف از جمله قانون عملیات بانکی بدون ربا، قانون بودجه و قانون رفع موانع تولید به انحاء مختلف ذکر و مورد تأکید واقع شده است. گرچه امهال مطالبات منجر به تسهیل در وصول بدهی بدهکاران بانکی می‌گردد؛ لیکن اگر بدون لحاظ ابعاد مختلف حقوقی و قانونی آن اجرا شود می‌تواند تبعات منفی برای شبکه بانکی کشور در پی داشته و به‌طور عکس منجر به افزایش مطالبات بانک‌ها گردد. عدم وجود ساختاری دقیق و مدّون که ابعاد شرعی و حقوقی امهال مطالبات را به‌نحو مطلوب و مناسبی تبیین نماید و وجود چالش‌هایی مانند عدم توجه به مسائل حقوقی در اعطای تسهیلات در قالب عقود متناسب مورد درخواست متقاضی، عدم توجه به ظرفیت‌های حقوقی عقود جایگزین، عدم رعایت قوانین و مقررات در اجرای صحیح امهال (همانند عقود مبادله‌ای که با تقسیط و یا تجدید قرارداد و عقود مشارکتی با تمدید قرارداد امهال می‌گردند)، موجب تخطی از برخی ضوابط و مقررات ناظر بر اجرای عقود اسلامی می‌گردد. همچنین کمبود تخصص مراجع قضایی در برخورد با قوانین و مقررات بانکی و خصوصاً قواعد امهال و برداشت اشتباه در ماهیت تسهیلات امهالی، با این استدلال که استفاده از تسهیلات جدید بابت تسویه تسهیلات قبلی ممنوع است، گاهی موجب ابطال قراردادهای صحیح امهالی شده و موجب افزایش ریسک حقوقی بانک‌ها گردیده است (عمادالدین، ۱۴۰۱).

در واقع، دستورالعمل امهال تلاشی برای نظام‌مند کردن فرآیند مهلت‌دادن به بدهکاران است تا هم از ورشکستگی بنگاه‌های اقتصادی جلوگیری شود و هم بانک‌ها بتوانند مطالبات خود را وصول کنند؛ اما اجرای ضعیف، عدم رعایت دقیق ملاحظات شرعی و حقوقی (به‌ویژه در مورد وجه التزام و ربح مرکب)، و عدم تمایز کافی بین انواع بدهکاران، می‌تواند به‌جای حل مشکل، چالش‌های

مالی و حقوقی جدیدی را برای هر دو طرف به وجود آورد. اهم چالش‌هایی که برای این دستورالعمل (از جانب بنگاه‌ها و بدهکاران بانکی) می‌توان متصور بود، عبارت است از:

اشکال شرعی شبهه ربای: برخی از روش‌های امهال، به‌ویژه در عقود مبادله‌ای که شامل افزایش بدهی در ازای مهلت بیشتر است، در گذشته با شبهه ربای جاهلی مواجه بوده‌اند. در امهال قرارداد مبتنی بر عقود مشارکتی از طریق تمدید قرارداد فعلی، افزایش سود موردانتظار قرارداد با این اشکال مواجه می‌گردد که سود جدید ناشی از فعالیت اقتصادی واقعی و قرارداد جدید نیست؛ بنابراین دریافت سود اضافه، مشروع و قانونی نخواهد بود؛ زیرا بر اساس فقه معاملات، سود باید در چهارچوب فضای کسب و کار و به صورت واقعی محقق گردد؛ به عبارت دیگر، در این روش بانک بدون ارزیابی قراردادهای کلی طرح و بدون محاسبه سهم هریک از طرفین، صرفاً به تجمع اصل تسهیلات اعطایی سابق و سود موردانتظار به طرح وجه التزام پرداخته و سپس آن را به عنوان سهم الشرکه بانک لحاظ کرده است و برای دوره تمدید، سود موردانتظار جدید لحاظ می‌کند؛ درحالی که هیچ مبلغی دادوستد نمی‌شود (مواد ۱۴ و ۱۵ دستورالعمل). دستورالعمل‌های جدید تلاش کرده‌اند تا با استفاده از ظرفیت عقود اسلامی جایگزین (مانند تبدیل به عقود فروش اقساطی، مباحه و...) این چالش شرعی را مرتفع سازند، اما همچنان پیچیدگی‌هایی در اجرای آن وجود دارد.

سود مضاعف (ربح مرکب): اگرچه دستورالعمل‌ها به طور کلی از اخذ سود و وجه التزام مجدد بر روی وجه التزام قبلی منع می‌کنند؛ اما استفاده از روش‌های جایگزین مانند تبدیل عقود (مانند تبدیل به تسهیلات فروش اقساطی یا مباحه جدید) برای امهال، در صورتی که به درستی انجام نشود، می‌تواند بار مالی جدیدی را تحت عنوان سود تسهیلات جدید به بدهکار تحمیل کند و او را در چرخه بدهی طولانی تر و سنگین تری قرار دهد (رحیمی، ۱۴۰۲).

محدودیت ممنوعیت طول عمر مفید/اموال: با استفاده از روش قرارداد اجاره به شرط تملیک نیز بانکداری اسلامی می‌تواند جهت تسویه بدهی‌های معوق آن‌ها یکی از دارایی‌های بنگاه را به صورت نقد خریداری کرده و با احتساب سود بانکی به صورت اجاره به شرط تملیک به خود بنگاه واگذار کند. بنگاه می‌تواند از محل قیمت نقدی دارایی بدهی‌های معوق خود را به بانک تسویه نماید؛ لذا استفاده از این قرارداد افزون بر هزینه تشریفات اجرایی و ثبتی عقد که در

بسیاری از موارد نیاز به ثبت در دفتر اسناد رسمی است به جهت ممنوعیت استفاده از آن در اموالی که طول عمر مفید آن‌ها کمتر از دو سال باشد با محدودیت مواجه است. کاهش انگیزه بنگاه‌های اقتصادی: این مسأله که انتقال مالکیت عین مستأجره به مستأجر باید در پایان مدت قرارداد و با پرداخت آخرین قسط اجاره‌بها صورت گیرد، موجب کاهش انگیزه بنگاه‌های اقتصادی است.

تعیین سقف تسهیلات: یکی از نکات مهم این مصوبه تعیین سقف تسهیلات برای افراد حقیقی پانصد میلیون تومان و برای اشخاص حقوقی دو میلیارد تومان می‌باشد که این ابهام وجود دارد که اگر تسهیلات فرد حقیقی پانصد و یک میلیون تومان و شخص حقوقی دو میلیارد و دویست تومان بود، اساساً مشمول این مصوبه نخواهد شد یا فقط نسبت به قسمت مازاد مشمول آن نمی‌شود؟ ولی با این وصف بانک مرکزی در تبصره ۲ ماده ۷ دستورالعمل تصریح کرده که اگر بدهی بیش از حدود تعیین شده در این ماده باشد، قرارداد مزبور مشمول مفاد دستورالعمل نخواهد شد (شیرعالی و همکاران، ۱۳۹۹). علاوه بر این، ابهام دیگر این که اگر فردی به چند بانک و مؤسسه بدهی داشته باشد تا سقف این رقم مشمول این دستورالعمل خواهد شد؟ که در پاسخ تبصره ۷ ماده مذکور تصریح کرده است که این مبلغ برای اشخاص حقیقی و حقوقی در سطح مجموع مبالغ اصل قراردادها ملاک محاسبه خواهد بود؛ به این معنی که اگر فردی از چند بانک تسهیلات اخذ نموده باشد، جمع قراردادهای ملاک محاسبه باید تا سقف تعیین شده باشد و بیش از این رقم مشمول این مقررات نخواهد بود.

عدم شمول تسهیلات بخش بازرگانی: نیز با توجه به این که این مصوبه مختص تولیدکنندگان در بخش‌های کشاورزی، شکار و جنگل‌داری و شیلات، صنعت، معدن، ساختمان و تأمین برق، آب و گاز با هدف ایجاد توسعه، تأمین سرمایه در گردش و تغییرات طبقه‌بندی شده است، لذا قسمت عمده‌ای از سایر بخش‌ها از جمله بخش بازرگانی و غیره را شامل نمی‌شود که این محدودیت عملاً امری است که دایره وسیعی از مطالبات غیرجاری بانکی را از شمول خارج و در باب آن تعیین تکلیف صورت نگرفته است (شیرعالی و همکاران، ۱۳۹۹).

اهم چالش‌های اجرای این دستورالعمل که سبب کاهش جذابیت انجام فرآیند امهال از طریق ابزارهای تجدید و تبدیل گردیده و انگیزه کافی برای بانک‌ها در اعمال مساعدت کاهش یافته است، عبارتند از:

تعیین سرفصل‌های امهالی برای قراردادهای جدید: ماده ۳۳ که به معنای عدم امکان کاهش ذخایر می‌باشد. از طرف دیگر، ثبت این اقلام در صورت‌های مالی در ارزیابی عملکرد واحدهای اجرایی فاقد جنبه انگیزشی برای بانک‌ها خواهد بود.

ارفاق به مدیون: به صورت یکجانبه به مدیون ارفاق شده است؛ به عبارت دیگر، بانک‌ها به شرح مواد فوق چندان منتفع نخواهند شد؛ درحالی که مشتری پس از پرداخت پیش‌پرداخت و تا زمان طی فرآیند بازپرداخت اقساط امهالی از اعمال محدودیت‌های ماده ۱۱ برای بدحسابان معاف خواهد شد (مطابق ماده ۳۶).

پیوند قراردادهای جدید با قبلی: پیوند دادن قرارداد جدید به قرارداد مطالباتی قبلی سبب خواهد شد در صورت عدم ایفای مدیون به مفاد توافقنامه امهال، بانک در استمرار و پیگیری مجدد اقدامات حقوقی خود با چالش‌های اجرایی و مالی زیادی مواجه شود که در دستورالعمل نحوه عمل بایستی با لحاظ منافع بانک تبیین می‌گردد.

الزام اعتبارسنجی: مطابق ماده ۳ فصل اول دستورالعمل، اعتبارسنجی - که بخشی از آن مبتنی بر بررسی کارشناسی درخصوص حصول اطمینان از برگشت بدهی و پرداخت به موقع اقساط امهالی بر اساس قطعیت توان بازپرداخت مدیون است - به عنوان یکی از الزامات امهال از جمله تجدید و تبدیل می‌باشد. به علت تعدد قراردادهای مطالباتی، این امر علاوه بر تحمیل فشار کاری کارشناسان اعتباری بانک‌ها هزینه قابل توجهی برای بانک‌ها در پی خواهد داشت. در واقع، ضعف در سامانه‌های اعتبارسنجی و نظارت بر مصرف تسهیلات در ابتدا، باعث می‌شود که تسهیلات به افراد یا طرح‌هایی اعطا شود که از پایه با ریسک بالا مواجه هستند و در نهایت نیاز به امهال پیدا می‌کنند.

عدم شمولیت تسهیلات تکلیفی بانک‌ها: برای تجدید و یا تبدیل قراردادهای مطالباتی ناشی اعطای تسهیلات از محل اعتبارات و تسهیلات تکلیفی که دارای تضمین و تعهد دولت می‌باشند،

هیچ‌گونه اشاره‌ای نشده و تعیین تکلیف این بخش از مطالبات بانک‌ها را با چالش مواجه خواهد نمود.

کسر سود اقساط سررسید نشده: در دستورالعمل بانک مرکزی تأکید شده است در صورت تجدید و تبدیل بایستی سود اقساط سررسید نشده از بدهی مدیون کسر شود. همچنین به علت عدم شفافیت در تعریف کل بدهی در تعیین لزوم اخذ حداقل ۲۰ درصد از کل بدهی برای جابه‌جایی طبقات، عملاً نحوه کسر سود اقساط سررسید نشده را در ابهام قرار داده است؛ چون مشخص نشده است مقصود از کل بدهی چیست؟

امهال خسارت تأخیر تأدیه: با توجه به این که در اغلب موارد وجه التزام و خسارت تأخیر مشمول مرور زمان شده و تبدیل به مبالغ گزافی می‌گردد، به استناد جمله آخر ماده ۶ این دستورالعمل، خسارت تأخیر را نباید امهال نمود، بلکه باید تعیین تکلیف نمود. تبصره ذیل همین ماده اذعان می‌دارد بانک می‌تواند خسارت را اول دوره امهال و یا به صورت تدریجی تسهیم به نسبت دریافت کند که این عمل امهال نبوده، بلکه تعیین تکلیف است؛ حال آن که خسارت تأخیر امهال ندارد؛ پس نمی‌توان گفت خسارت تأخیر مشمول واژه مطالبات امهالی نمی‌شود. پس عبارت کل بدهی، یعنی اصل و سود قرارداد جاری که امهال می‌شود. این تعریف شامل هر چهار حالت تمدید، تقسیط مجدد، تجدید و تبدیل می‌شود. به عنوان نکته کلیدی باید گفت طبق ماده ۶ فوق اول باید خسارت را تعیین تکلیف کرده بعد اصل و سود را امهال نمود (شیرعالی و همکاران، ۱۳۹۹). همچنین، این الزام می‌تواند وصول مطالبات برای بانک را سخت‌تر کرده و بانک‌ها را در مضیقه قرار دهد، به خصوص اگر بدهکار توان پرداخت نقدی وجه التزام را نداشته باشد.

عدم تخصص‌گرایی در مراجع قضایی: در پیگیری‌های حقوقی و قضایی مربوط به مطالبات، عدم تخصص کافی مراجع مربوطه در مسائل پیچیده بانکی و ابعاد حقوقی امهال، منجر به تشتت آراء و احکام می‌شود.

کاهش توان وام‌دهی بانک‌ها: اگر امهال مطالبات به صورت گسترده و غیرمدیریتی انجام شود، می‌تواند منجر به افزایش ذخیره‌گیری بانک‌ها برای مطالبات مشکوک‌الوصول، کاهش سودآوری و در نتیجه کاهش توان تسهیلات‌دهی جدید به اقتصاد شود. با امهال مطالبات غیرجاری و انتقال آن‌ها به طبقه جاری، بانک مجبور به کاهش ذخایر مطالبات غیرجاری می‌شود. این امر در ظاهر

وضعیت مالی بانک را بهبود می‌بخشد؛ اما ممکن است منجر به شناسایی و توزیع سودهای موهوم گردد؛ زیرا درآمدی که هنوز به صورت قطعی وصول نشده، به عنوان درآمد شناسایی می‌شود (رحیمی، ۱۴۰۲).

عدم انطباق وثایق: در زمان امهال، ممکن است وثایق و تضمینات اولیه تسهیلات با ارزش روز بدهی انطباق نداشته باشند (مرادی، ۱۳۹۸).

امهال کوتاه‌مدت: از دیگر نواقص این دستورالعمل، می‌توان به زمان مهلت‌دهی به بدهکاران و تسهیلات‌گیرندگان بانکی اشاره کرد. در شرایطی که امهال به دلیل شرایط بد و اوضاع نابسامان اقتصادی حاکم بر جامعه بروز و ظهور پیدا می‌کند، امهال سه‌ماهه یا نهایت شش‌ماهه، نمی‌تواند کمک چندانی به بنگاه‌ها و افراد زیان‌دیده و ناتوان از پرداخت دیون و اقساط تسهیلات دریافتی بنماید، مگر این که در این بازه زمانی کوتاه تحولات چشمگیری در اقتصاد رخ دهد و روزنه‌امیدی جهت رونق کسب و کارها به وجود آید.

اعمال نفوذ: در برخی موارد، وجود اعمال نفوذ صاحبان قدرت و ثروت می‌تواند فرآیند امهال را از مسیر قانونی و کارشناسی خارج کرده و به نفع افراد خاصی تمام کند. پیشگیری چنین وضعیتی در دستورالعمل دیده نشده است.

سوءاستفاده از قانون: احتمال دارد برخی بدهکاران با قصد قبلی نکول یا عدم بازپرداخت، از فرصت امهال برای به تأخیر انداختن بدهی خود سوءاستفاده کنند. این امر لزوم هوشمندی و دقت مدیران و کارشناسان ارزیابی بانک‌ها را می‌طلبد که با شناسایی چنین مواردی از ابتدا، فرصت سوءاستفاده را ندهند.

برخورد یکسان با بدهکاران: یکی از دیگر آسیب‌های جدی در زمینه امهال مطالبات غیرجاری، عدم تفکیک بین عوامل و برخورد یکسان با مشتریان متخلف و مشتریانی است که به جهت اعسار و تغییر شرایط اقتصادی در تأدیه به موقع دیون خویش تأخیر کرده‌اند. در واقع، یکی از نکات مهم در مسأله مطالبات غیرجاری تفکیک بین عوامل تأخیر است. یعنی باید بین مشتریان متخلف و مشتریانی که به جهت اعسار و ورشکستگی یا تغییر شرایط اقتصادی در تأدیه به موقع دیون خویش تأخیر نموده‌اند، تفاوت قائل شد. به عبارت دیگر، مهم‌ترین عللی که باعث

تأخیر در بازپرداخت دیون و تسهیلات بانکی می‌شود عبارتند از: عدم پرداخت ناشی از نقض تعهد (تقصیر) و عدم پرداخت بدون تقصیر (رحیمی، ۱۴۰۲).

مصادیق غیرشرعی: عدم رعایت صحیح مقررات شرعی و حقوقی در فرآیند تبدیل یا تجدید قرارداد امهالی (مانند انعقاد قراردادهای صوری برای تسویه تسهیلات قبلی) می‌تواند ریسک‌های حقوقی جدیدی را به بانک تحمیل کرده و در نهایت منجر به ابطال قراردادهای جایگزین شود. نظر به آنچه گفته شد، صرفاً تقسیط مجدد، عنوان یکی از مصادیق امهال مصطلح بانکی، بر امهال شرعی منطبق است (با چشم‌پوشی از قوانین و مقرراتی که تعریف امهال مصطلح بانکی در آن‌ها تقسیط مجدد را دربرنمی‌گیرند). به عبارت دیگر، فقط زمانی می‌توان گفت قراردادی توسط مؤسسات اعتباری امهال شده است که بدون توسل به اقدامات حقوقی و وصول وثایق، برای بازپرداخت همان مبلغ بدهی بدون هیچ‌گونه افزایشی و بدون تغییر در رابطه قراردادی طرفین، مدت زمان جدیدی به مشتری بدهکار اعطا شود. بنابراین، تمدید و تجدید و تبدیل قرارداد، به عنوان سه مصداق از چهار مصداقی که در بند ۴ ماده ۱ دستورالعمل در شمول امهال مصطلح بانکی آمده‌اند، امهال شرعی تلقی نمی‌شوند.

با این توضیح که، همان‌طوری که درخصوص معنای امهال شرعی گفته شد، امهال فرصتی است که بدون تغییر در رابطه حقوقی به بدهکار داده می‌شود و سودی را برای طلبکار به همراه ندارد و چه بسا به این واسطه زیان‌هایی را نیز متحمل شود؛ اما در تجدید و تبدیل قرارداد، به عنوان دو مصداق بارز امهال مصطلح بانکی، بدهی‌های سابق مشتری مبنای محاسبه تسهیلات جدید است و از آن‌جاکه در قالب عقد جدیدی واگذار می‌شود، سود جدیدی بر روی بدهی‌های سابق از سوی مؤسسه اعتباری از مشتری گرفته می‌شود (ماده ۷ دستورالعمل).

همچنین، در فرض تمدید، با توجه به مجوزی که در ماده ۱۶ دستورالعمل داده شده است، مؤسسات اعتباری می‌توانند در مدت اضافه‌شده نسبت تقسیم سود را افزایش دهند. بنابراین، امهال مصطلح بانکی لزوماً به ضرر مؤسسه اعتباری نیست و در هر سه حالت تمدید و تبدیل و تجدید، منتهی به افزایش بدهی بدهکار در مدت افزایش یافته می‌شود (پورسید و خدادادی، ۱۴۰۲).

پیشینه پژوهش

یافته‌های باقری و صحرانورد (۱۴۰۰) نشان داد علاوه بر این که تحلیل روش‌های امهال مطالبات، نیازمند بررسی جداگانه عقود مبادله‌ای و مشارکتی است، انجام اصلاحاتی برای تطبیق آن با نظام حقوق بانکی ضرورت دارد. این مطالعه به سؤالاتی از قبیل این که آیا تمدید مهلت در قبال افزایش سود صحیح است؟ و یا آیا امهال تسهیلات در قبال اخذ سود صحیح است؟ پاسخ می‌دهد.

شیرعالی و همکاران (۱۳۹۹) طی انجام پژوهشی، به بررسی چالش‌هایی چون علل ایجاد مطالبات غیرجاری، عدم توجه به ظرفیت‌های حقوقی، عقود جایگزین و نیز عدم تخصص‌گرایی مراجع قضایی و تشتت احکام قضایی پرداختند و راه برون‌رفت از این چالش‌ها را اصلاح متون قراردادی، بازنگری در مقررات بانکی، جلوگیری از تعدد مراجع قانونگذاری و نیز ایجاد شعب تخصصی محاکم قضایی دانسته‌اند.

موسویان و ملاکریمی (۱۳۹۶) در پژوهشی، ظرفیت عقود را جهت امهال مطالبات غیرجاری در نظام بانکی بدون ربا و مؤسسات اعتباری بررسی و علل به‌وجودآمدن مطالبات غیرجاری را عدم انطباق وثایق و تضمینات، محدودیت‌های فنی و تخصصی در زمینه اعتباری، فرآیند نامناسب نظارت بر مصرف تسهیلات و وصول مطالبات، سیاست‌های ناقص تعیین نرخ سود و وجه التزام، الزامات و محدودیت‌های قانونی، شرایط اقتصادی کشور و عدم اعتبارسنجی برشمرده‌اند. همچنین، ابزارهای امهال مطالبات غیرجاری را به سه نوع قراردادهای با قابلیت تمدید، تجدید و تبدیل تقسیم کرده است. در این مطالعه عدم تفکیک عوامل و برخورد یکسان با مشتریان متخلف و معسر به‌عنوان آسیب جدی در موضوع امهال مطالبات غیرجاری برشمرده شده است و نیز انعقاد قراردادهای اجاره به شرط تملیک، سلف، خرید دین و مشارکت مدنی برای برون‌رفت از چالش‌های قراردادی به سیستم بانکی پیشنهاد شده است.

حیدری (۱۳۹۵) در بررسی روش‌های امهال بدهی معوق مشتریان در بانکداری بدون ربا، عقد مشارکت کاهنده را به‌عنوان یک عقد اسلامی که برای استمهال مطالبات اشخاص شرکت‌ها و بدهکاران دولتی استفاده می‌شود پیشنهاد داده است و اختصاصاً برای حل مشکل بدهکاران

دولتی راهکار فروش اوراق تسویه و صکوک اجاره و اسناد خزانه را پیشنهاد و در پایان بیان می‌کند که یکی از مهم‌ترین روش‌هایی که در این خصوص می‌شود پیشنهاد داد همان عقد مشارکت کاهنده تدریجی و اوراق مذکور است که تاکنون در سیستم بانکی استفاده نشده است. وانگ¹ و همکاران (۲۰۲۰) به بررسی عوامل تعیین‌کننده نرخ بازگشت وام‌های بانکی در دوره زمانی خوب و بد با استفاده از الگوی مارکوف سوی چینگ در آمریکا پرداخته‌اند. در این مطالعه منظور از زمان خوب دوره قبل از بحران مالی و دوره بد دوره پس از بحران مالی می‌باشد. نتایج مطالعه نشان می‌دهد نرخ بازگشت تسهیلات اعطایی بسته به رژیم‌های چرخه اعتباری متفاوت می‌باشد که خود اهمیت لحاظ آثار چرخه‌های اعتباری را نشان می‌دهد.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر بر اساس هدف، کاربردی و از حیث روش و نحوه گردآوری داده‌ها در زمره پژوهش‌های توصیفی-پیمایشی قرار می‌گیرد. با توجه به بررسی و پایش پژوهش‌های حوزه بانکداری و قوانین امهال مطالبات توسط پژوهشگر، مشخص گردید تاکنون پژوهشی به بررسی و شناسایی جامع مزایا و چالش‌های عمده امهال مطالبات و رتبه‌بندی آن پرداخته است. از این‌رو، این پژوهش ابتدا با مرور ادبیات به شناسایی و استخراج شاخص‌ها و زیرشاخص‌های مؤثر و تجمع آن‌ها پرداخته و سپس با روش دلفی غربالگری و به اجماع رسیدن نظر خبرگان را بررسی نموده است. جهت تدوین مفاهیم، تعاریف و مبانی نظری از منابع و اطلاعات کتابخانه‌ای شامل: مقالات، پایان‌نامه‌ها، کتاب‌های مرتبط، اسناد و مدارک علمی و معتبر داخلی و خارجی و مراجعه به نشریات و پایگاه‌های معتبر علمی استفاده شده است. همچنین به منظور جمع‌آوری اطلاعات لازم برای شناسایی سنجه‌های پژوهش، از روش میدانی و ابزار پرسشنامه‌ای نیمه‌بسته با طیف لیکرت ۵ گانه (از خیلی کم تا خیلی زیاد) که توسط پژوهشگر طراحی شده، در روش دلفی بهره گرفته شد و در دور اول از خبرگان درخواست شد، اگر معیاری را مناسب می‌دانند که در پرسشنامه به آن اشاره نشده است، اضافه نمایند.

¹ Wang

پس از گردآوری دیدگاه خبرگان، میانگین نمره نظرات آن‌ها پیرامون هر زیر بعد محاسبه گردید. پس از جمع‌آوری دیدگاه خبرگان در دور اول و محاسبه میانگین نظرات آن‌ها، پرسشنامه دور دوم به همراه نتایج دور اول در اختیار خبرگان قرار گرفت. در این مرحله خبرگان با توجه به نتایج به دست آمده از دور اول به بازنگری و تعدیل نظرات خود پرداختند. سپس به بررسی میزان وحدت نظر بین خبرگان پرداخته شد تا مشخص گردد وحدت نظر حاصل شده است یا خیر؟ و از پرسشنامه دور دوم برای غربالگری و تعیین روایی معیارها استفاده گردید. در این پژوهش، برای ارزیابی اعتبار صوری پرسشنامه، نظرات متخصصان و اساتید دانشگاه به کار گرفته شد و اصلاحات لازم اعمال شد. همچنین، برای اطمینان از روایی محتوایی پرسشنامه و ارزیابی این که آیا سوالات پرسشنامه به خوبی مفهوم مورد نظر را اندازه‌گیری می‌کنند یا خیر؟ از ضریب نسبی روایی محتوا جهت انتخاب، تأیید یا رد معیارهای شناسایی شده استفاده گردید. جامعه آماری در این پژوهش شامل خبرگان و متخصصان دانشگاهی و اجرایی و از مدیران و کارشناسان ارشد بانک‌ها با ویژگی‌هایی همچون داشتن تحصیلات حداقل کارشناسی ارشد، داشتن بیش از ۲۰ سال تجربه در صنعت بانکداری و همچنین کارشناسان و متخصصان آشنا با فقه اسلامی در استان اصفهان تشکیل شده‌اند. برای شناسایی مهم‌ترین شاخص‌ها و زیرشاخص‌ها از روش نمونه‌گیری گلوله‌برفی بهره گرفته شده است. به این ترتیب، در این روش، تعداد نمونه ۲۵ نفر از خبرگان حوزه مورد مطالعه مشارکت نموده‌اند. روش دلفی فرآیندی است ساختاریافته که به طور گسترده جهت تحلیل و پیش‌بینی آینده به کار گرفته می‌شود. این روش به دنبال جمع‌آوری و طبقه‌بندی دانش موجود نزد گروهی از خبرگان و متخصصان در یک حوزه خاص می‌باشد که این امر از طریق توزیع پرسشنامه بین افراد مذکور صورت می‌گیرد (حیابی و سرآبادانی، ۱۴۰۱).

پس از جمع‌آوری پاسخ‌ها از خبرگان پژوهش، معیار جدیدی پیشنهاد نشد. برای غربال اولیه شاخص‌های شناسایی شده در طیف لیکرت ۵ تایی، شاخص‌های با امتیاز زیر ۳ (متوسط) حذف شدند. در نهایت، پس از بررسی ادبیات تحقیق و استفاده از روش دلفی، ۲۸ معیار مهم در رابطه با مزایا و چالش‌های اجرای دستورالعمل امهال مطالبات بانکی، مورد توافق خبرگان قرار گرفته است. در پژوهش حاضر، برای تعیین میزان اتفاق نظر میان اعضای پانل از ضریب هماهنگی کندال استفاده شده است. ضریب هماهنگی کندال مقیاسی برای تعیین درجه هماهنگی و موافقت بین

چندین دسته رتبه مربوط به n پدیده است. این مقیاس همبستگی رتبه‌ای میان m مجموعه رتبه را نشان می‌دهد (حبیبی و سرآبادانی، ۱۴۰۱). مقدار این مقیاس هنگام هماهنگی یا موافقت کامل برابر با یک و در زمان نبود کامل هماهنگی برابر با صفر است. ثابت ماندن این ضریب یا رشد ناچیز آن در دو دور متوالی نشان می‌دهد که افزایشی در توافق صورت نگرفته است و فرآیند نظرخواهی باید متوقف شود. پس از اجرای دور اول دلفی، ضریب هماهنگی کندال به منظور بررسی میزان هماهنگی پانل دلفی درباره عوامل و شاخص‌های پژوهش محاسبه شد و ضریب ۰.۶۶۹ که حاکی از اتفاق نظر متوسط اعضا است، به دست آمد. پس از اجرای دور دوم دلفی، ضریب هماهنگی کندال به ۰.۶۹۳ رسید که از اتفاق نظر قوی اعضا حکایت دارد. بر این اساس میانگین دور نهایی را به عنوان وزن نهایی هر یک از زیربعضها در نظر می‌گیریم و بنا به این که از طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت استفاده شده است، میانگین زیر ۳ را مبنای حذف شاخص‌ها قرار می‌دهیم. تحلیل داده‌ها توسط نرم‌افزارهای اکسل و Spss صورت گرفته است.

یافته‌های پژوهش

پس از بررسی ادبیات موضوع پژوهش، معیارهایی که بر مزایا و چالش‌های اجرای دستورالعمل (قانون) امهال مطالبات بانکی دلالت دارند، شناسایی و مطابق با جدول ۱ طبقه‌بندی شد. سپس به منظور تأیید اعتبار این معیارها، پرسشنامه دلفی شامل گویه‌های مرتبط با مزایا و چالش‌های شناسایی شده (دستورالعمل امهال)، طراحی و تنظیم گردید و پس از تأیید پرسشنامه توسط خبرگان دانشگاهی و اجرایی، تفسیر آماری معیارها بررسی و مراحل دلفی اجرا شده است. در این پژوهش، معیارهای مبین مزایا و چالش‌های دستورالعمل امهال مطالبات بانکی، براساس میزان اهمیت آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته و هر عضو پانل، نظر خود را با پاسخ به سؤالات در این مورد ارائه نموده که در جدول ۱، نمایش داده شده است. اجماع خبره‌ها (اعضای پانل) در زمینه میزان ارتباط این معیارها با هدف پژوهش، با استفاده از روش‌های آماری توصیفی محاسبه و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. با توجه به مقیاس‌های «خیلی کم، کم، متوسط، زیاد، و خیلی زیاد» طیف لیکرت، نتیجه اجماع صورت گرفته خبره‌ها برای هریک از گویه‌های (سؤالات) پرسش‌نامه، توسط پژوهشگر محاسبه گردید. در این رابطه ضریب وزنی (ضریب تأثیر) هریک از معیارها جهت تعیین

میزان وزن آن‌ها محاسبه گردید که عددی بین ۱ تا ۵ است و هرچه عدد به ۵ نزدیک‌تر باشد، نشان‌دهنده ضریب وزنی بالای آن است. برای محاسبه ضریب وزنی هریک از معیارها از فرمول زیر استفاده شده است:

$$I = \frac{(w_1 * n_1) + (w_2 * n_2) + (w_3 * n_3) + (w_4 * n_4) + (w_5 * n_5)}{N}$$

I = ضریب وزن هر مؤلفه یا هر شاخص (عامل)
 w_i = وزن (امتیاز هر کدام از طیف‌های لیکرت)
 n_i = تعداد نفراتی که هر گزینه را انتخاب کردند.

N = تعداد کل شرکت‌کنندگان پانل (در این پژوهش، نظر ۲۵ نفر از خبرگان اخذ شده است).
 با توجه به بررسی ادبیات، مطابق با جدول ۱، تعداد ۳۰ معیار اساسی به‌عنوان مزایا و چالش‌های اجرای دستورالعمل امهال مطالبات بانکی شناسایی شدند. این معیارها تحت یک پرسشنامه اولیه بر اساس تکنیک دلفی تنظیم و برای ارائه نظرات، به اعضای پانل فرستاده شدند. برای تعیین میزان اتفاق نظر میان اعضای پانل، از ضریب هماهنگی کندال^۱ استفاده شده است. در واقع با استفاده از این ضریب می‌توان همبستگی رتبه‌ای میان چند مجموعه رتبه را یافت. در ادامه ملاحظه می‌کنید که با ارائه پرسشنامه به اعضای پانل در سه دور (راند) نتایج به اتفاق نظر اعضای پانل خبره رسیده است.

راند اول پانل: در دور اول کلیه معیارهای شناسایی شده، در اختیار اعضای پانل قرار گرفت. جدول ۱ یافته‌های دور اول تکنیک دلفی را همراه با فراوانی پاسخ‌دهندگان و ضریب تأثیر هریک از معیارها را نشان می‌دهد.

1 Kendalls W5

جدول ۱: نتایج راند اول دلفی (تعداد عضو پانل = ۲۵ نفر)

طبقه	معیار (شاخص)	فراوانی پاسخ دهندگان (پانل)					میانگین	انحراف استاندارد
		پانل ۱	پانل ۲	پانل ۳	پانل ۴	پانل ۵		
مزایای اجرای قانون امهال	کاهش فشار مالی بر بدهکاران	۲۱	۴	۰	۰	۰	۴.۸۴	بله
	حفظ اعتبار مشتری	۱۸	۴	۳	۰	۰	۴.۶	بله
چالش‌های اجرای قانون امهال	حفظ و تداوم تعاملات بانک و مشتری	۳	۴	۶	۷	۵	۲.۷۲	خیر
	افزایش توان وصول مطالبات بانک	۱۶	۷	۲	۰	۰	۴.۷۶	بله
	جلوگیری از ورشکستگی بنگاه اقتصادی	۵	۲	۱۰	۳	۵	۲/۹۶	خیر
	حذف جریمه تأخیر تأدیه	۱۷	۶	۰	۲	۰	۴.۵۲	بله
امهال	عدم وجود ساختاری دقیق و مدّون تبیین ابعاد شرعی و حقوقی	۹	۹	۵	۲	۰	۴	بله
	عدم توجه به مسائل حقوقی اعطای تسهیلات در قالب عقود متناسب مورد درخواست متقاضی	۴	۶	۴	۷	۴	۲.۹۶	خیر
	عدم توجه به ظرفیت‌های حقوقی عقود جایگزین	۱۰	۷	۳	۰	۰	۳.۴۸	بله
تعیین سقف تسهیلات	عدم رعایت قوانین و مقررات در اجرای صحیح امهال	۱۸	۵	۲	۰	۰	۴.۶۴	بله
	اشکال شرعی شبهه ربا	۲۰	۵	۰	۰	۰	۴.۸۰	بله
	سود مضاعف (ربح مرکب)	۱۷	۶	۱	۱	۰	۴.۵۶	بله
	محدودیت ممنوعیت طول عمر مفید اموال	۹	۱۰	۳	۲	۱	۳.۹۶	بله
	کاهش انگیزه بنگاه‌های اقتصادی	۱۴	۲	۵	۴	۰	۴.۰۴	بله
	تعیین سقف تسهیلات	۲۰	۳	۱	۰	۱	۴.۶۴	بله

عدم شمول تسهیلات بخش بازرگانی	۱۹	۶	۰	۰	۰	۴.۷۶	بله
چالش عدم تعیین سرفصل‌های امهالی برای قراردادهای جدید	۸	۷	۵	۵	۰	۳.۷۲	بله
امهال برای ارفاق به مدیران	۱	۷	۴	۸	۵	۲.۶۴	خیر
بانک پیوند قراردادهای جدید با قبلی	۷	۹	۴	۵	۰	۳.۷۲	بله
الزام اعتبارسنجی	۱۱	۸	۴	۲	۰	۴.۱۲	بله
عدم شمولیت تسهیلات تکلیفی بانک‌ها	۹	۹	۶	۱	۰	۴.۰۴	بله
کسر سود اقساط سررسید نشده	۸	۷	۷	۲	۱	۳.۷۶	بله
ریسک احکام قضائی برای بانک	۴	۷	۳	۳	۸	۲.۸۴	خیر
تمایل و تعجیل در بازگشت سرمایه بانک	۷	۲	۴	۵	۷	۲.۸۸	خیر
امهال خسارت تأخیر تأدیه	۶	۱۱	۵	۱	۲	۳.۷۲	بله
عدم تخصص‌گرایی در مراجع قضایی	۱۴	۸	۳	۰	۰	۴.۵۲	بله
کاهش توان وام‌دهی بانک‌ها	۴	۹	۸	۳	۱	۳.۴۸	بله
عدم انطباق وثایق	۹	۱۰	۴	۲	۰	۴.۰۴	بله
اعتباردهی مجدد بانک‌ها	۴	۸	۲	۵	۶	۲.۹۶	خیر
امهال کوتاه‌مدت	۱۸	۷	۰	۰	۰	۴.۷۲	بله
اعمال نفوذ	۹	۵	۶	۵	۰	۳.۷۲	بله
سوءاستفاده از قانون برخورد یکسان با بدهکاران	۸	۹	۵	۲	۱	۳.۸۴	بله
مصادیق غیرشرعی	۱۰	۸	۵	۰	۲	۳.۹۶	بله
جمع	۳۵	۲۱	۱۲۰	۷۷	۴	۱۲.۹۲	
	۷	۷			۹		

نتایج یافته‌های جدول ۱ حاصل اجرای راند اول تکنیک دلفی است. در راند اول از اجماع نظرات خبرگان مشخص شده که توافق نظر اعضای پانل در تعدادی از شاخص‌ها از جمله کاهش فشار مالی بر بدهکاران با ضریب تأثیر ۴.۸۴، اشکال شرعی شبهه ربا با ضریب تأثیر ۴.۸۰ و دو شاخص عدم شمول تسهیلات بخش بازرگانی و افزایش توان وصول مطالبات بانک با ضریب تأثیر

۴.۷۶، از همه معیارها بیشتر بوده است، یعنی عوامل مذکور نسبت به سایر عوامل، تأثیرات بیشتری دارند.

در جدول ۲ نتایج نهایی راند اول تکنیک دلفی را همراه با ضریب هماهنگی کندال و سطح معناداری آن نشان می‌دهد.

جدول ۲: نتایج نهایی راند اول تکنیک دلفی (اعضای پانل = ۲۵ نفر)

۳۵۷	مجموع فراوانی «خیلی زیاد»
۲۱۷	مجموع فراوانی «زیاد»
۱۲۰	مجموع فراوانی «متوسط»
۷۷	مجموع فراوانی «کم»
۴۹	مجموع فراوانی «خیلی کم»
۳۳	تعداد معیارهای انتخابی در راند اول (اجماع)
۷	تعداد معیارهای حذف شده در راند اول (عدم اجماع)
۰.۶۶۹	ضریب کندال (W) راند اول
۰.۰۰۰۱	سطح معناداری کای ۲ (Sig.)

اطلاعات جدول ۲ نشان می‌دهد که مجموع فراوانی نظرات اعضای پانل در گزینه «خیلی زیاد» با تعداد ۳۵۷ و در گزینه «زیاد» با تعداد ۲۱۷ از دیگر گزینه‌ها زیاد بوده و حاکی از آن است که در راند اول توافق نظر اعضای پانل خوب بوده است.

ضریب هماهنگی کندال در اجرای راند اول با مقدار آماره ۰.۶۶۹ و سطح معناداری (Sig.) برابر ۰.۰۰۱، کوچکتر از ۰.۰۵ است و در این دور فرض عدم تطابق نتایج آراء رد می‌شود. یعنی اجماع نظر اعضای پانل روی معیارها در این مرحله اتفاق افتاده است. بنابراین، نیاز است که یک مرحله دیگر هم فرآیند اجرای دلفی اجرا گردد تا اختلاف نظر بین مراحل به حداقل برسد (دور دوم).

از ۳۳ عامل در نظر گرفته شده در راند اول، ۲۶ عامل مورد توافق اعضای پانل بوده است.

راند دوم پانل: پرسشنامه‌ای شامل ۲۶ عامل تأیید شده راند اول تنظیم شده است، مجدداً برای بار دوم، در بین اعضای پانل پخش شد. لازم به ذکر است که نتایج دور اول نیز به اطلاع و نظر اعضای خبره قرار داده شد تا اعضای پانل مجدداً نظر خود را با توجه به نتیجه نظرات قبلی اعلام کنند. جدول ۳ یافته‌های اجرای راند دوم تکنیک دلفی همراه با فراوانی پاسخ‌دهندگان و ضریب وزنی هر یک از عوامل را نمایش می‌دهد.

محاسبات در جدول ۳ برای اجرای راند دوم روش دلفی نشان می‌دهد که مجموع تعداد فراوانی پاسخ‌دهندگان در گزینه‌های «خیلی زیاد» و «زیاد» بیشتر بوده است. همان‌طور که مشخص است توافق نظرات اعضای خبره در راند دوم بسیار نزدیکتر به راند اول است. در این مرحله دلفی ملاحظه می‌کنیم دو معیار کاهش فشار مالی بر بدهکاران و اشکال شرعی شبهه ربا با ضریب تأثیر ۴.۸۸ و دو شاخص عدم شمول تسهیلات بخش بازرگانی و امهال کوتاه‌مدت با ضریب تأثیر ۴.۷۶، از همه معیارها بیشتر بوده است؛ یعنی این معیارها در اجرای قانون امهال مطالبات بانکی، بالاترین تأثیر را می‌توانند داشته باشند.

جدول ۴ نتایج نهایی توافق راند دوم تکنیک دلفی را با اطلاعات مربوطه نشان می‌دهد.

جدول ۳: نتایج راند دوم دلفی (اعضای پانل = ۲۵ نفر)

معیار (شاخص)	رد شاخص	بازخورد	فراوانی پاسخ‌دهندگان (پانل)					جمع
			بازخورد	بازخورد	بازخورد	بازخورد	بازخورد	
C1 کاهش فشار مالی بر بدهکاران	۲۲	۳	۰	۰	۰	۰	۴۸۸	بله
C2 حفظ اعتبار مشتری	۱۸	۶	۱	۰	۰	۰	۴۶۸	بله
C3 افزایش توان وصول مطالبات بانک	۱۶	۸	۱	۰	۰	۰	۴۶۰	بله
C4 حذف جریمه تأخیر تأدیه	۱۷	۶	۱	۱	۰	۰	۴۵۶	بله
C5 عدم وجود ساختاری دقیق و مدون تبیین ابعاد شرعی و حقوقی	۹	۹	۵	۲	۰	۰	۴	بله
C6 عدم توجه به ظرفیت‌های حقوقی عقود جایگزین	۱۰	۷	۳	۰	۰	۰	۳۴۸	بله
C7 عدم رعایت قوانین و مقررات در اجرای صحیح امهال	۱۸	۶	۱	۰	۰	۰	۴۶۸	بله
C8 اشکال شرعی شبهه ربا	۲۲	۳	۰	۰	۰	۰	۴۸۸	بله
C9 سود مضاعف (ریح مرکب)	۱۷	۷	۱	۰	۰	۰	۴۶۴	بله
C10 محدودیت ممنوعیت طول عمر مفید اموال	۹	۱۳	۰	۲	۱	۰	۴۰۸	بله
C11 کاهش انگیزه بنگاه‌های اقتصادی	۱۴	۲	۳	۶	۰	۰	۳۹۶	بله
C12 تعیین سقف تسهیلات	۲۱	۲	۱	۰	۱	۰	۴۶۸	بله
C13 عدم شمول تسهیلات بخش بازرگانی	۱۹	۶	۰	۰	۰	۰	۴۷۶	بله
C14 تعیین سرفصل‌های امهالی برای قراردادهای جدید	۸	۸	۵	۴	۰	۰	۳۸۰	بله
C15 پیوند قراردادهای جدید با قبلی	۱۰	۶	۷	۲	۰	۰	۳۹۶	بله
C16 الزام اعتبارسنجی	۱۱	۱۰	۳	۱	۰	۰	۴۲۴	بله
C17 عدم شمولیت تسهیلات تکلیفی بانک‌ها	۹	۱۰	۵	۱	۰	۰	۴۰۸	بله
C18 کسر سود اقساط سررسید نشده	۷	۸	۶	۳	۱	۰	۶۶۸	بله
C19 امهال خسارت تأخیر تأدیه	۶	۱۳	۳	۱	۲	۰	۳۸۰	بله

بله	۴۰۵۲	۰	۰	۳	۶	۱۶	C20	عدم تخصص‌گرایی در مراجع قضایی
بله	۳۰۴۸	۱	۳	۸	۹	۴	C21	کاهش توان وام‌دهی بانک‌ها
بله	۴۰۲	۰	۰	۴	۱۲	۹	C22	عدم انطباق وثایق
بله	۴۰۷۶	۰	۰	۰	۶	۱۹	C23	امهال کوتاه‌مدت
بله	۳۰۸۰	۰	۵	۵	۵	۱۰	C24	اعمال نفوذ
بله	۳۰۹۲	۰	۲	۶	۹	۸	C25	سوءاستفاده از قانون برخورد یکسان با بدهکاران
بله	۴	۱	۱	۵	۸	۱۰	C26	مصادیق غیرشرعی
			۱۰۱۲۱	۷	۳۴	۷۷	۱۸۸	۳۳۹

جدول ۴: نتایج نهایی راند دوم تکنیک دلفی (اعضای پانل = ۲۵ نفر)

۳۳۹	مجموع فراوانی «خیلی زیاد»
۱۸۸	مجموع فراوانی «زیاد»
۷۷	مجموع فراوانی «متوسط»
۳۴	مجموع فراوانی «کم»
۷	مجموع فراوانی «خیلی کم»
۲۶	تعداد معیارهای انتخابی در راند دوم (اجماع)
۰	تعداد معیارهای حذف شده در راند دوم (عدم اجماع)
۰.۶۹۳	ضریب کندال (W) راند دوم
۰.۰۰۱	سطح معناداری کای ۲ (Sig.)

در جدول ۴ نشان داده شده که مجموع فراوانی نظرات اعضای پانل در گزینه «خیلی زیاد» با تعداد ۳۳۹ و در گزینه «زیاد» به تعداد ۱۸۸ از سایر گزینه‌ها بیشتر بوده و نشان از توافق نظر مناسب اعضای پانل در راند دوم اجرای تکنیک دلفی را دارد.

در این مرحله، اعضای پانل برای بار دوم نظرات خود را مرقوم کردند که ضریب هماهنگی مجدداً افزایش جزئی داشته است و به عدد ۰.۶۹۳ رسیده است. یعنی در این راند هم همانند راند اول اجماع نظر اعضای پانل روی عوامل اتفاق افتاده است. ضریب هماهنگی در راند اول برابر با

۰.۶۶۹ و در راند دوم به عدد ۰.۶۹۳ افزایش یافته؛ اما تفاوت بین آن‌ها جزئی و تنها ۰.۰۲۴ گزارش شده است؛ یعنی نتایج راند دوم، حاکی از بهبود روند اجماع نظرات اعضای پانل بوده؛ ولی زیاد قابل توجه نیست. بنابراین، نیاز به تکرار مجدد فرآیند دلفی نمی‌باشد و توافق نظرات اعضای پانل دلفی بر روی تعداد ۲۶ شاخص از مزایا و چالش‌های قانون امهال مطالبات بانکی کامل شده است.

نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش شناسایی و رتبه‌بندی شاخص‌های مزایا و چالش‌های اجرای دستورالعمل امهال مطالبات بانکی با استفاده از روش دلفی بوده است. این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و میدانی انجام شده است. پس از استخراج شاخص‌های موردنظر پژوهش از طریق بررسی ادبیات پژوهش، پرسشنامه راند اول دلفی بین اساتید دانشگاهی و مدیران و کارشناسان ارشد بخش تسهیلات بانک‌های شهر اصفهان توزیع و ۲۵ پرسشنامه تکمیل شده مورد تحلیل قرار گرفت. طبق تجزیه و تحلیل‌هایی که انجام شده است، درنهایت با استفاده از روش دلفی در دو راند متوالی، تعداد ۲۶ شاخص از مجموع ۳۳ شاخص شناسایی شده در دو طبقه مزایا و چالش‌های قانون مذکور، مورد توافق و اجماع خبرگان قرار گرفت و تأیید شد (جدول ۳) و تعداد ۷ شاخص، تأیید نگردید. شاخص‌های حفظ و تداوم تعاملات بانک و مشتری، جلوگیری از ورشکستگی بنگاه اقتصادی به عنوان مزیت و عدم توجه به مسائل حقوقی اعطای تسهیلات در قالب عقود متناسب مورد درخواست متقاضی، ارفاق به مدیون، ریسک احکام قضائی برای بانک، تمایل و تعجیل در بازگشت سرمایه بانک و اعتباردهی مجدد بانک‌ها به عنوان چالش اجرا، نزد اکثریت صاحب‌نظران از اهمیت قابل قبولی برخوردار نبود.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد قانون مصوب و دستورالعمل امهال مطالبات بانکی یکی از اقدامات بسیار مثبت اقتصادی است که در شرایط وخیم اقتصادی امروز کشور، به عنوان راهکار و درمانی موقت، برای جلوگیری از افزایش میزان مطالبات بانک‌ها و تلاش جهت کاهش آن می‌باشد و دارای آثار و مزایای ارزشمندی برای ذینفعان این طرح است. در شرایطی که سوءمدیریت دولت و مسئولین ذیربط و تورم افسارگسیخته و بدون مهار زندگی و معیشت مردم را شدیداً متأثر کرده و رکود حاکم بر اقتصاد و کسب و کارها از سویی و تحریم‌های فلج‌کننده بین‌المللی از سوی دیگر،

کلیه فعالیت‌های اقتصادی را با چالش روبه‌رو ساخته و کسب درآمد امکان‌پذیر نیست و موازنه دخل و خرج فعالان اقتصادی و سایر اقشار مردم برهم خورده است؛ بر حاکمان سیاسی و اقتصادی کشور است که به دنبال ریشه‌یابی چنین وضعیتی برآمده و چاره‌اندیشی پایدار داشته باشند. این دستورالعمل تلاشی بوده برای برون‌رفت از این معضل؛ ولی نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد علیرغم مثبت بودن این اقدام و برخورداری از مزایایی برای بهبود شرایط، به دلیل وجود چالش‌های متعدد در اجرای آن، اثربخشی موردانتظار را نداشته است. غالب چالش‌های شناسایی شده در این پژوهش، به نحوه اجرایی شدن آن مرتبط بوده و اصل دستورالعمل را منتفی نمی‌داند.

بر اساس نتایج جدول ۳، بررسی شاخص‌های تأییدشده توسط خبرگان پژوهش نشان می‌دهد که به ترتیب: دو معیار کاهش فشار مالی بر بدهکاران و اشکال شرعی شبهه ربا با ضریب تأثیر ۴۸۸ در رتبه اول اهمیت و دو شاخص عدم شمول تسهیلات بخش بازرگانی و امهال کوتاه‌مدت با ضریب تأثیر ۴۷۶، در رتبه دوم و سه شاخص حفظ اعتبار مشتری، عدم رعایت قوانین و مقررات در اجرای صحیح امهال و تعیین سقف تسهیلات با ضریب تأثیر ۴۶۸، در رتبه سوم اهمیت قرار گرفتند. شاخص سود مضاعف (ربح مرکب) با ضریب تأثیر ۴۶۴ و شاخص افزایش توان وصول مطالبات بانک با ضریب تأثیر ۴۶۰ نیز، در رده‌های بعدی مهم‌ترین شاخص‌ها مورد توجه واقع شده‌اند. بر این اساس پیشنهاد می‌شود مدیران و تصمیم‌گیرندگان بانک‌های کشور، بر این شاخص‌ها بیشتر تمرکز نمایند و تدابیر مؤثری برای بهبود وضعیت آن‌ها اتخاذ نمایند. برطرف‌سازی شبهه آلوده شدن به ربا در نحوه اجرای قانون، ضمن رفع دغدغه مشتریان، زمینه اعتماد و تعاملات مثبت آینده را تقویت می‌کند. جامعیت دستورالعمل امهال برای کلیه عقود بانکی و گیرندگان تسهیلات بانکی که به دلایل رکود شدید اقتصادی و تحریم‌های گسترده بین‌المللی و سوءمدیریت در سطح کلان کشور، ناتوان از بازپرداخت بدهی هستند و فرصت‌دهی معقول بلندمدت‌تر متناسب با شرایط اقتصادی بحرانی جامعه، به عنوان راه‌حلی کارگشا پیشنهاد می‌شود.

از طرفی، عدم توجه به ظرفیت‌های حقوقی عقود جایگزین و کاهش توان وام‌دهی بانک‌ها با ضریب تأثیر ۳۶۰، شاخص کسر سود اقساط سررسیدنشده با ضریب تأثیر ۳۶۸ و سه شاخص اعمال نفوذ، امهال خسارت تأخیر تأدیه و تعیین سرفصل‌های امهالی برای قراردادهای جدید با ضریب تأثیر ۳۸۰ به ترتیب جزء کم‌اهمیت‌ترین شاخص‌های شناسایی شده رتبه‌بندی شدند. نتایج

این رتبه‌بندی نشان می‌دهد مدیران ارشد بانک‌ها نباید به‌جای تأکید و تکیه بر شاخص‌های پراهمیت در اصلاح روش‌های اجرایی امهال مطالبات، به دنبال فرافکنی چالش‌های موجود بپردازند و زمان و انرژی موجود را صرف تغییر و جابجایی عقود نمایند و به بهانه کاهش توان وام‌دهی، فشار مضاعفی بر بدهکاران بانکی واقعی تحمیل نمایند. چنین شاخص‌هایی نشان می‌دهد پرداختن بیش از حد به امور بروکراسی نمی‌تواند به حل مشکل کمک کند و منافع دوسویه‌ای برای طرفین داشته باشد.

براساس یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود پژوهشگران آتی، با انجام مطالعات کیفی و از طریق مصاحبه با صاحب‌نظران مجرب، شیوه‌های نوین بهره‌برداری از مزایای معرفی شده را تبیین و تسهیل نمایند. همچنین راه‌حل‌های مفیدتری را برای پاسخ به چالش‌های مؤثرتر شناسایی شده این پژوهش، اکتشاف و ارائه نمایند.

منابع

- باقری، محمود و صحرانورد، غزاله. (۱۴۰۰). راهکارهای امهال تسهیلات معوق بانکی؛ بررسی دستورالعمل نحوه امهال مطالبات مؤسسات اعتباری. *مطالعات حقوقی تطبیقی معاصر*، ۱۲(۲۳)، ۵۵-۸۲.
- پورسید، بهزاد و خدادادی، جواد. (۱۴۰۲). نقد و تحلیل حقوقی کاربست «امهال» نسبت به قراردادهای مؤسسات اعتباری با مشتریان بدهکار. *حقوق فناوری‌های نوین*، ۴(۷)، ۹۵-۱۱۲.
- توکلی، محمدجواد، حیدری، آیت‌الله، خادم، سیدمهدی و مغانی، هومن. (۱۳۹۵). بررسی روش‌های امهال بدهی معوق مشتریان در بانکداری بدون ربا. *اولین کنفرانس بین‌المللی دستاوردهای نوین پژوهشی در مدیریت، حسابداری و اقتصاد*، تهران.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۷۲). *دانشنامه حقوقی* (جلد اول و چهارم). تهران: نشر امیرکبیر، چاپ چهارم.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۸۲). *مبسوط در ترمینولوژی حقوق* (جلد اول). تهران: گنج دانش.
- جواد آملی، عبدالله و الهی‌زاده، محمدحسین. (۱۳۸۹). *تسنیم: تفسیر قرآن کریم* (جلد دوازدهم - چاپ دوم). قم: نشر اسراء.
- حبیبی، آرش، و سرآبادانی، مونا. (۱۴۰۱). *آموزش کاربردی SPSS*. تهران: نارون‌دانش.
- حیدری، آیت‌الله. (۱۳۹۵). *بررسی روش‌های امهال بدهی معوق مشتریان در بانکداری بدون ربا*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، جامعه المصطفی العالمیه، پژوهشکده علوم اسلامی.
- خمینی، روح‌الله. (۱۳۹۲). *تحریرالوسیله* (جلد اول). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). *لغتنامه دهخدا* (جلد سوم و هشتم). تهران: دانشگاه تهران، چاپ دوم.
- رحیمی، رحمان. (۱۴۰۲). *چالش‌های امهال تسهیلات در صنعت بانکداری ایران*. ششمین همایش ملی توسعه علوم فناوری‌های نوین در مدیریت، حسابداری و کامپیوتر، تهران.
- رسولی، سعید و مجیدی، مجتبی. (۱۳۹۴). *تحلیلی بر دلایل شکل‌گیری معوقات بانکی و راهکارهای پیش‌رو، دانش ارزیابی*، ۷(۲۵)، ۵-۲۰.
- سزاوار، محمدرضا، خزائی، علیرضا و اسلامیان، مجتبی. (۱۴۰۰). *بررسی پدیده معوقات بانکی و مقایسه آن با برخی کشورها (با تأکید بر نقش قانون عملیات بانکی بدون ربا در ایران)*. *پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی*، ۹۲(۹۷)، ۲۸۲-۲۳۶.
- شیرعالی، ستار، باقری، محمود و بادی، حسن. (۱۳۹۹). *بررسی ابعاد حقوقی امهال مطالبات غیرجاری در نظام بانکی ایران*. *اقتصاد اسلامی*، ۲۰(۸۰)، ۲۴۴-۲۱۷.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین. (۱۳۷۴). *المیزان فی تفسیر القرآن* (جلد دوم). سیدمحمدباقر موسوی همدانی (مترجم). قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به مدرسین حوزه علمیه قم.

- عمادالدین. محمد. (۱۴۰۱). امهال مطالبات از منظر حقوقی با نگاه به عقود و تسهیلات بانکی. *اولین همایش ملی حقوق بانکی، گامی به سوی اندیشه‌های نو در مسیر عدالت اقتصادی*.
- مرادی، یاسر. (۱۳۹۸). چالش‌های حقوقی وصول مطالبات مؤسسه‌های اعتباری. *فصل‌نامه مطالعاتی در مدیریت بانکی و بانکداری اسلامی*، ۵، ۶۸-۴۳.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۹). تحولات نظام بانکی در بهار ۱۳۹۹. <https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1632229>
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۷). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ سی و ششم.
- موسویان، سیدعباس و غلامی، روح‌الله. (۱۳۹۲). بررسی راهکارهای استمهال مطالبات غیرجاری در بانکداری بدون ربا. *روند*، ۲۰ (۶۳-۶۴)، ۱۳۹-۱۰۹.
- موسویان، سیدعباس و ملاکریمی، فرشته. (۱۳۹۵). ظرفیت عقود جهت امهال مطالبات غیرجاری در نظام بانکی بدون ربا. *مجموعه مقالات بیست و هشتمین همایش بانکداری اسلامی*.
- Wang, J., Huang, X., Gu, Q., Song, Z., & Sun, R. (2020). How does fintech affect bank risk? A perspective based on financialized transfer of government implicit debt risk. *Economic Modelling*, 128(106498).

Ranking the Advantages and Challenges of Implementing the Bank Claims Restructuring Directive Using the Delphi Method

Morteza Hajian¹, Hassan Bagheri Nasab²

Abstract

This study was conducted with the aim of identifying the advantages and challenges associated with the implementation of the Banking Claims Rescheduling Directive and ranking them using the Delphi method. Data were collected through two approaches: a library-based review to identify the research indicators and a field study to elicit expert opinions within the Delphi framework.

The statistical population consisted of managers, decision-makers, and senior experts in the bank lending sector. The research sample comprised Delphi panel experts, including university scholars familiar with banking issues as well as senior managers and senior lending officers from banks in Isfahan. All selected experts had a minimum of 20 years of professional experience in the banking sector. Purposive snowball sampling was employed, resulting in the selection of 25 experts.

Kendall's coefficient of concordance (W) was used to assess the level of agreement among the experts. In the first Delphi round, Kendall's W for the identified factors was calculated at 0.669. To enhance consensus, the revised results were redistributed to the experts in a second round, which increased Kendall's W to 0.683, indicating a slight improvement in the level of agreement.

The findings revealed a total of 26 indicators, including 4 advantages and 22 challenges related to the implementation of the Banking Claims Rescheduling Directive, upon which expert consensus was achieved. According to the ranking results, the indicators "reduction of financial pressure on debtors" and "Sharia-related concerns and the potential perception of usury (riba)" ranked first in importance. The indicators "exclusion of commercial sector facilities" and "short-term rescheduling period" ranked second, while "preservation of customer credibility," "non-compliance with laws and regulations in proper implementation," and "determination of lending ceilings" ranked third. In contrast, indicators such as "undue influence," "rescheduling of late payment penalties," "classification of rescheduled items under new contracts," "deduction of unaccrued installment interest," "failure to utilize the legal capacity of alternative Islamic contracts," and "reduction in banks' lending capacity" were placed in the lowest ranks.

Keywords: Rescheduling, Debt Restructuring, Bank Facilities, Bank Claims, Late Payment Penalties, Financial Institutions.

¹ M.A. in Industrial Management, Shahed Ashrafi Esfahani University, Sepahan Shahr, Isfahan, Iran.

² M.Sc. in Industrial Engineering, Iran University of Science and Technology, Tehran, Iran.